ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ CHRISTINE STIX-HACKL

της 20ής Μαρτίου 2003 [1]

I — Εισαγωγικές παρατηρήσεις

1. Η παρούσα διαδικασία αφορά το ζήτημα της αναγνωρίσεως ενός πτυχίου αποκτηθέντος στη Γαλλία (maitrise en droit) για την εγγραφή στο επαγγελματικό μητρώο ασκουμένων δικηγόρων στην Ιταλία. Συναφώς, πρόκειται για την ερμηνεία της ελευθερίας εγκαταστάσεως και της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, της οδηγίας 89/48/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1988, σχετικά με ένα γενικό σύστημα αναγνώρισης των διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση ελάχιστης διάρκειας τριών ετών (στο εξής: οδηγία 89/48) [2], καθώς και της οδηγίας 98/5/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Φεβρουαρίου 1998, για τη διευκόλυνση της μόνιμης άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος σε κράτος μέλος διάφορο εκείνου στο οποίο αποκτήθηκε ο επαγγελματικός τίτλος (στο εξής: οδηγία 98/5) [3].

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.

2 — ΕΕ L 19, σ. 16.

3 — ΕΕ L 77, σ. 36.

II — Νομικό πλαίσιο

Α — *Κοινοτικό δίκαιο*

2. Στις εν προκειμένω σχετικές διατάξεις περιλαμβάνονται, παράλληλα με τις διατάξεις περί της ελευθερίας εγκαταστάσεως και περί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, οι διατάξεις της οδηγίας 89/48 και της οδηγίας 98/5.

1. Οδηγία 89/48

3. Η οδηγία 89/48 θεσπίζει ένα γενικό σύστημα αναγνώρισης των διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαιδεύσεως που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση ελάχιστης διάρκειας τριών ετών. Κατά το άρθρο 2 αυτής, η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται στους υπηκόους κράτους μέλους οι οποίοι επιθυμούν να ασκήσουν, ως ελεύθεροι επαγγελματίες ή μισθωτοί, νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα σε κράτος μέλος υποδοχής.

4. Το άρθρο 1 της οδηγίας 89/48 προβλέπει, μεταξύ άλλων, τα εξής:

«Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας νοείται:

α) ως δίπλωμα, οποιοδήποτε δίπλωμα, πιστοποιητικό ή άλλος τίτλος ή οποιοδήποτε σύνολο τέτοιων διπλωμάτων, πιστοποιητικών ή άλλων τίτλων:

— που έχει χορηγηθεί από αρμόδια αρχή κράτους μέλους, η οποία έχει οριστεί σύμφωνα με τις νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις του εν λόγω κράτους μέλους,

— από το οποίο προκύπτει ότι ο κάτοχός του παρακολούθησε με επιτυχία κύκλο σπουδών μετά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, διάρκειας τουλάχιστον τριών ετών ή ισοδύναμης διάρκειας με ελαστική παρακολούθηση, σε πανεπιστήμιο ή ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα ή άλλο ίδρυμα του αυτού εκπαιδευτικού επιπέδου και, ενδεχομένως, ότι παρακολούθησε με επιτυχία την επαγγελματική εκπαίδευση που απαιτείται επιπλέον του κύκλου σπουδών μετά τη δευτεροβάθμια, και

— από το οποίο προκύπτει ότι ο κάτοχός του διαθέτει τα απαιτούμενα επαγγελματικά προσόντα για να αναλάβει ή να ασκήσει επάγγελμα που είναι νομοθετικά κατοχυρωμένο στο εν λόγω κράτος μέλος,

εφόσον η εκπαίδευση που πιστοποιείται από το εν λόγω δίπλωμα, πιστοποιητικό ή άλλο τίτλο έχει πραγματοποιηθεί κατά το μεγαλύτερό της μέρος στην Κοινότητα, ή εφόσον ο κάτοχός του έχει τριετή επαγγελματική πείρα που βεβαιούται από το κράτος μέλος το οποίο έχει αναγνωρίσει ένα εξωκοινοτικό δίπλωμα, πιστοποιητικό ή άλλο τίτλο.

Εξομοιώνεται προς δίπλωμα κατά την έννοια του πρώτου εδαφίου, οποιοδήποτε δίπλωμα, πιστοποιητικό ή άλλος τίτλος ή οποιοδήποτε σύνολο τέτοιων διπλωμάτων, πιστοποιητικών ή άλλων τίτλων έχει χορηγηθεί από αρμόδια αρχή σε κράτος μέλος, εφόσον πιστοποιεί εκπαίδευση που έχει πραγματοποιηθεί εντός της Κοινότητας και που αναγνωρίζεται από αρμόδια αρχή του εν λόγω κράτους μέλους ως ισοτίμου επιπέδου και εφόσον παρέχει τα ίδια δικαιώματα πρόσβασης ή άσκησης ενός νομοθετικά κατοχυρωμένου επαγγέλματος· [...]

[...]

γ) ως νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα, η δραστηριότητα ή το σύνολο νομοθετικά κατοχυρωμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων που αποτελούν το επάγγελμα αυτό σε ένα κράτος μέλος·

δ) ως νομοθετικά κατοχυρωμένη επαγγελματική δραστηριότητα, η επαγγελματική δραστηριότητα για την πρόσβαση στην οποία, την εξάσκησή της ή για ένα τρόπο εξασκήσεώς της, σε ένα κράτος μέλος απαιτείται, αμέσως ή εμμέσως, βάσει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων, η κατοχή διπλώματος. Τρόπους εξασκήσεως μιας νομοθετικά κατοχυρωμένης επαγγελματικής δραστηριότητας συνιστούν ιδίως:

— η εξάσκηση δραστηριότητας υπό επαγγελματικό τίτλο, εφόσον η χρήση αυτού του τίτλου επιτρέπεται μόνον στους έχοντες δίπλωμα που καθορίζεται από νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις,

[...]»

5. Το άρθρο 3 της οδηγίας 89/48, που διευκρινίζει τις αρχές που αφορούν την πρόσβαση σε νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα και την άσκησή του, προβλέπει:

«Όταν, στο κράτος μέλος υποδοχής, η πρόσβαση σε νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα ή η εξάσκησή του προϋποθέτει την κατοχή διπλώματος, η αρμόδια αρχή δεν μπορεί να αρνείται σε υπήκοο κράτους μέλους την πρόσβαση στο επάγγελμα αυτό ή την εξάσκησή του, υπό τους ίδιους όρους με τους ημεδαπούς, επικαλούμενη την έλλειψη προσόντων:

α) αν ο αιτών κατέχει το δίπλωμα που επιβάλλεται από άλλο κράτος μέλος για την πρόσβαση στο εν λόγω επάγγελμα ή την εξάσκησή του στο έδαφός του και το οποίο έχει ληφθεί σε ένα κράτος μέλος, ή

β) αν ο αιτών έχει εξασκήσει το επάγγελμα αυτό με πλήρη απασχόληση επί δύο έτη κατά τη διάρκεια των δέκα τελευταίων ετών σε άλλο κράτος μέλος που δεν κατοχυρώνει νομοθετικά αυτό το επάγγελμα, κατά την έννοια του άρθρου 1, στοιχείο γ', και του άρθρου 1, στοιχείο δ', πρώτο εδάφιο, και έχει αποκτήσει έναν ή περισσότερους τίτλους εκπαίδευσης:

— που έχουν χορηγηθεί από αρμόδια αρχή κράτους μέλους, η οποία έχει οριστεί σύμφωνα με τις νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις του κράτους αυτού,

— από τους οποίους προκύπτει ότι ο κάτοχός τους παρακολούθησε με επιτυχία κύκλο σπουδών μετά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, διάρκειας τουλάχιστον τριών ετών, ή ισοδύναμης διάρκειας με ελαστική παρακολούθηση, σε πανεπιστήμιο ή ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα ή άλλο ίδρυμα του αυτού εκπαιδευτικού επιπέδου ενός κράτους μέλους και, ενδεχομένως, ότι παρακολούθησε με επιτυχία την επαγγελματική εκπαίδευση που απαιτείται επιπλέον του κύκλου σπουδών μετά τη δευτεροβάθμια, και

— που προετοίμασαν τον αιτούντα για την εξάσκηση του εν λόγω επαγγέλματος.

Εξομοιώνεται προς τον τίτλο εκπαίδευσης που αναφέρεται στο πρώτο εδάφιο, οποιοσδήποτε τίτλος ή σύνολο τίτλων έχει χορηγηθεί από αρμόδια αρχή σε κράτος μέλος, εφόσον πιστοποιεί εκπαίδευση που έχει αποκτηθεί εντός της Κοινότητας και αναγνωρίζεται από αυτό το κράτος μέλος ως ισοδύναμου επιπέδου, υπό τον όρο ότι η αναγνώριση αυτή έχει κοινοποιηθεί στα άλλα κράτη μέλη και στην Επιτροπή.»

6. Το άρθρο 4 της οδηγίας 89/48 επιτρέπει στο κράτος μέλος υποδοχής να εξαρτά την πρόσβαση σε νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα από ορισμένες προϋποθέσεις. Κατά τη διάταξη αυτή, το κράτος μέλος μπορεί να απαιτεί από τον αιτούντα «να αποδεικνύει:

α) ότι διαθέτει επαγγελματική πείρα, όταν η διάρκεια της εκπαίδευσης την οποία επικαλείται, σύμφωνα με το άρθρο 3, στοιχεία α' και β', είναι κατά ένα τουλάχιστον έτος κατώτερη από τη διάρκεια που απαιτείται στο κράτος μέλος υποδοχής. [...]»

2. Οδηγία 98/5

7. Η οδηγία 98/5 ισχύει τόσο για ελεύθερους επαγγελματίες όσο και για μισθωτούς. Η δεύτερη αιτιολογική σκέψη έχει ως εξής:

«ένας δικηγόρος με πλήρως αναγνωρισμένη αυτή την ιδιότητά του σε ένα κράτος μέλος δικαιούται εφεξής να ζητά την αναγνώριση του διπλώματός του, προκειμένου να εγκατασταθεί σε άλλο κράτος μέλος για να ασκήσει το επάγγελμα του δικηγόρου υπό τον επαγγελματικό τίτλο αυτού του κράτους μέλους, σύμφωνα με την οδηγία 89/48/ΕΟΚ [...] [και] [...] η εν λόγω οδηγία στόχο έχει την πλήρη επαγγελματική ένταξη του δικηγόρου στο κράτος μέλος υποδοχής και δεν αποβλέπει ούτε στο να τροποποιήσει τους επαγγελματικούς κανόνες που εφαρμόζονται στο κράτος αυτό ούτε να απαλλάξει το δικηγόρο από την εφαρμογή τους».

8. Το άρθρο 1 της οδηγίας 98/5 ορίζει τα εξής:

«1. Η παρούσα οδηγία έχει ως στόχο να διευκολύνει την επί μονίμου βάσεως άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου με την ιδιότητα του ελεύθερου επαγγελματία ή του εμμίσθου σε άλλο κράτος μέλος, διάφορο εκείνου στο οποίο αποκτήθηκαν τα επαγγελματικά προσόντα.

2. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας νοείται ως:

α) "δικηγόρος", κάθε πρόσωπο, υπήκοος ενός κράτους μέλους, που δικαιούται να ασκεί τις επαγγελματικές του δραστηριότητες [...].»

9. Κατά το άρθρο 2, κάθε δικηγόρος «έχει το δικαίωμα να ασκεί μονίμως, σε κάθε άλλο κράτος μέλος και υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής, τις δραστηριότητες του δικηγόρου όπως καθορίζονται στο άρθρο 5».

10. Το άρθρο 5 περιγράφει τον τομέα δραστηριοτήτων του δικηγόρου. Κατά τη διάταξη αυτή, «ο δικηγόρος που ασκεί επάγγελμα υπό τον επαγγελματικό του τίτλο καταγωγής ασκεί τις ίδιες δραστηριότητες με τον δικηγόρο που ασκεί επάγγελμα υπό τον ενδεδειγμένο επαγγελματικό τίτλο του κράτους μέλους υποδοχής και μπορεί, ειδικότερα, να παρέχει νομικές συμβουλές σε θέματα δικαίου του κράτους μέλους καταγωγής, του κοινοτικού και του διεθνούς δικαίου, καθώς και του δικαίου του κράτους μέλους υποδοχής. Σε κάθε περίπτωση, ο εν λόγω δικηγόρος τηρεί τους διαδικαστικούς κανόνες που ισχύουν στα εθνικά δικαστήρια.»

B — *Εθνικό δίκαιο*

11. Όποιος επιθυμεί να εγγραφεί ως ασκούμενος δικηγόρος στην Ιταλία πρέπει να είναι κάτοχος πτυχίου περατώσεως σπουδών στην Ιταλία ή διπλώματος αναγνωρισμένου από ιταλικό πανεπιστήμιο.

12. Οι ουσιώδεις διατάξεις που αφορούν την πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου και την άσκηση του επαγγέλματος αυτού στην Ιταλία περιλαμβάνονται στο Regio Decreto Legge 1578, Ordinamento delle professioni di avvocato e procuratore (βασιλικό νομοθετικό διάταγμα 1578 περί της οργανώσεως του επαγγέλματος του δικηγόρου), της 27ης Νοεμβρίου 1933 [4] (στο εξής: νομοθετικό διάταγμα 1578), που μετατράπηκε στον νόμο 36 της 22ας Ιανουαρίου 1934 [5], με τις μετέπειτα τροποποιήσεις του.

4 — GURI 281, της 5ης Δεκεμβρίου 1933.

5 — GURI 24, της 30ής Ιανουαρίου 1934.

13. Το άρθρο 8 του νομοθετικού διατάγματος 1578 ορίζει τα εξής:

«Οι πτυχιούχοι νομικής που πραγματοποίησαν την άσκηση που προβλέπεται στο άρθρο 17 εγγράφονται, κατόπιν αιτήσεώς και κατόπιν προσκομίσεως βεβαιώσεως του δικηγόρου στο γραφείο του οποίου ασκήθηκαν, σε ειδικό μητρώο που τηρείται στο διοικητικό συμβούλιο του δικηγορικού συλλόγου της περιφέρειας στην οποία έχουν την κατοικία τους, υπόκεινται δε στην πειθαρχική εξουσία αυτού του συλλόγου.

Μετά την πάροδο έτους από την εγγραφή στο αναφερόμενο στο πρώτο εδάφιο μητρώο και για χρονικό διάστημα που δεν μπορεί να υπερβεί τα έξι έτη, οι πρακτικά ασκούμενοι επιτρέπεται να παρίστανται στα Tribunali της περιφέρειας στην οποία υπάγεται ο δικηγορικός σύλλογος, που υποχρεούται στην τήρηση του ανωτέρω μητρώου, μόνο στο πλαίσιο διαδικασιών οι οποίες, σύμφωνα με τις διατάξεις που εφαρμόζονταν πριν από την έναρξη ισχύος του νομοθετικού διατάγματος για την εφαρμογή του νόμου 254 της 16ης Ιουλίου 1997, υπάγονταν στην αρμοδιότητα του Pretore.

Σε ποινικές υποθέσεις, μπορούν να διορίζονται αυτεπαγγέλτως στα ίδια Tribunali και υπό τους ίδιους περιορισμούς καθώς και να ασκούν καθήκοντα εισαγγελικής αρχής και να ασκούν έφεση ως συνήγοροι ή ως εκπρόσωποι της εισαγγελικής αρχής.

Κάθε πρακτικά ασκούμενος υποψήφιος για τα αναφερόμενα στο δεύτερο εδάφιο καθήκοντα πρέπει να δώσει τον κατωτέρω όρκο ενώπιον του προέδρου του Tribunale στην περιφέρεια του οποίου είναι εγγεγραμμένος: [...]».

14. Το άρθρο 17, παράγραφος 1, του νομοθετικού διατάγματος 1578 ορίζει τα εξής:

«Για να εγγραφεί κάποιος στο μητρώο δικηγόρων, πρέπει:

1° να είναι Ιταλός υπήκοος ή Ιταλός από τις περιφέρειες που δεν έχουν ενωθεί πολιτικά με την Ιταλία·

[...]

4° να είναι κάτοχος πτυχίου Νομικής ("laurea in giurisprudenza") που έχει απονεμηθεί ή αναγνωριστεί από πανεπιστήμιο της Ιταλικής Δημοκρατίας·

5° να έχει εκπληρώσει, ικανοποιητικώς και ευδοκίμως, πρακτική άσκηση σε δικηγορικό γραφείο, μετέχοντας σε αστικές και ποινικές δίκες ενώπιον εφετείου ή πρωτοδικείου επί δύο τουλάχιστον συνεχώς έτη, μετά την

απόκτηση του πτυχίου, σύμφωνα με τις λεπτομέρειες που καθορίζονται από τις διατάξεις που δημοσιεύονται σύμφωνα με το άρθρο 101· ή να έχει χειριστεί υποθέσεις, κατά τη διάρκεια της ίδιας χρονικής περιόδου, ενώπιον πρωτοδικείων υπό την έννοια του άρθρου 8.

[...]

7° να έχει την κατοικία του στην περιφέρεια του δικαστηρίου στην οποία υπάγεται ο δικηγορικός σύλλογος στον οποίο απευθύνεται η αίτηση εγγραφής.»

15. Ο νόμος 146, Disposizioni per l'adempimento di obblighi derivanti dall'appartenenza dell'Italia alla Comunità europea, legge comunitaria 1993 (νόμος 146 περί των διατάξεων για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη συμμετοχή της Ιταλίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, κοινοτικός νόμος 1993) κατάργησε τον όρο της ιθαγένειας και στο άρθρο 10 όρισε τα εξής:

«Οι υπήκοοι των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας εξομοιούνται προς τους Ιταλούς υπηκόους προκειμένου για την εγγραφή στα μητρώα δικηγόρων του άρθρου 17 του βασιλικού νομοθετικού διατάγματος 1578, της 27ης Νοεμβρίου 1933, [...] περί των λεπτομερειών οργανώσεως του επαγγέλματος του δικηγόρου.»

16. Το νομοθετικό διάταγμα 115, της 27ης Ιανουαρίου 1992, περί της αναγνωρίσεως τίτλων επαγγελματικής εκπαιδεύσεως κτηθέντων εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας[6] (στο εξής: νομοθετικό διάταγμα 115), αφορά τη μεταφορά στην εσωτερική έννομη τάξη της οδηγίας 89/48. Το άρθρο 1 προβλέπει τα εξής:

«1. Υπό τις προϋποθέσεις που ορίζονται με τις διατάξεις του παρόντος διατάγματος αναγνωρίζονται στην Ιταλία τα διπλώματα που χορηγούνται εντός άλλου κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση, από την κατοχή δε των οποίων η νομοθεσία αυτού του κράτους εξαρτά την άσκηση ενός επαγγέλματος.

2. Η αναγνώριση παρέχεται υπέρ κοινοτικού υπηκόου προς τον σκοπό ασκήσεως στην Ιταλία, υπό την ιδιότητα του ανεξάρτητου επαγγελματία ή του μισθωτού, του επαγγέλματος που αντιστοιχεί σ' αυτό που δικαιούται να ασκεί στην χώρα εντός της οποίας χορηγήθηκε το κατά το προηγούμενο εδάφιο δίπλωμα.

3. Τα διπλώματα αναγνωρίζονται εφόσον πιστοποιούν ότι ο αιτών παρακολούθησε επιτυχώς κύκλο σπουδών μετά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση διάρκειας τουλάχιστον τριών ετών ή ισοδύναμης διάρκειας με ελαστική παρακολούθηση σε πανεπιστήμιο ή ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα του αυτού εκπαιδευτικού επιπέδου.»

6 — GURI 40, της 18ης Φεβρουαρίου 1992, σ. 6.

17. Το άρθρο 2 του διατάγματος 115 ορίζει τα εξής:

«Για τους σκοπούς του παρόντος διατάγματος, νοούνται ως επαγγέλματα:

α) οι δραστηριότητες για την άσκηση των οποίων απαιτείται η εγγραφή σε πίνακα, μητρώο ή κατάλογο που τηρείται από τη διοίκηση ή ένα δημόσιο φορέα, όταν η εγγραφή εξαρτάται από την ύπαρξη επαγγελματικής εκπαιδεύσεως που αντιστοιχεί στις απαιτήσεις του άρθρου 1, παράγραφος 3, του παρόντος διατάγματος·

β) οι σχέσεις απασχολήσεως στον δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα, όταν η πρόσβαση σ' αυτές εξαρτάται, βάσει νομοθετικών ή κανονιστικών διατάξεων, από την ύπαρξη επαγγελματικής εκπαιδεύσεως που αντιστοιχεί στις απαιτήσεις του άρθρου 1, παράγραφος 3, του παρόντος διατάγματος·

γ) οι δραστηριότητες που ασκούνται βάσει επαγγελματικού τίτλου, η χρήση του οποίου είναι σύμφωνη με τις απαιτήσεις του άρθρου 1, παράγραφος 3, του παρόντος διατάγματος·

[...]»

18. Το άρθρο 6 ρυθμίζει τις προϋποθέσεις της αναγνωρίσεως και προβλέπει μια εξέταση καταλληλότητας για ορισμένα νομικά επαγγέλματα.

19. Το άρθρο 11 καθορίζει την αρμόδια αρχή ανάλογα με τα επαγγέλματα για την πρόσβαση στα οποία ο αιτών ζητεί την αναγνώριση. Όσον αφορά τα νομικά επαγγέλματα, πρόκειται μόνο για τη δραστηριότητα του δικηγόρου. Το άρθρο 12 προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο η αίτηση αναγνωρίσεως υποβάλλεται στον αρμόδιο υπουργό.

20. Όπως προκύπτει επίσης από την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Επιτροπή κατά Ιταλίας [7], το άρθρο 17, παράγραφος 1, σημεία 1, 4 και 5, του νομοθετικού διατάγματος 1578, δηλαδή η προϋπόθεση ιθαγενείας καθώς και οι διατάξεις σχετικά με την κατοχή ιταλικού διπλώματος Νομικής και την εκπλήρωση πρακτικής ασκήσεως καταργήθηκαν, αντιστοίχως, με το άρθρο 10 του νόμου 146/94 και με το διάταγμα 115. Όπως διευκρινίστηκε από την Ιταλική Κυβέρνηση κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, το άρθρο 17, παράγραφος 1, σημείο 4, ναι μεν δεν ισχύει πλέον για τους δικηγόρους, ισχύει όμως για τους ασκουμένους δικηγόρους.

21. Κατά το ιταλικό δίκαιο πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ δύο ειδών ασκουμένων δικηγόρων: των απλώς πρακτικά ασκουμένων και των patrocinatori, οι οποίοι έχουν

7 — Απόφαση της 7ης Μαρτίου 2002, C-145/99 (Συλλογή 2002, σ. I-2235, σκέψεις 33 και 36 επ.).

ευρύτερες αρμοδιότητες. Patrocinatore μπορεί να γίνει κάποιος μετά από πρακτική άσκηση ενός έτους και να παραμείνει συνολικά επί έξι έτη.

III — Τα περιστατικά, η διαδικασία της κύριας δίκης και το προδικαστικό ερώτημα

22. Στις 27 Οκτωβρίου 1999, η Christine Valia Morgenbesser, γαλλικής ιθαγένειας, κάτοικος Ιταλίας, ζήτησε από το Consiglio dell'Ordine degli Avvocati di Genova (διοικητικό συμβούλιο του δικηγορικού συλλόγου της Γένουας) την εγγραφή της στα μητρώα των ασκουμένων δικηγόρων. Προς τούτο προσκόμισε δικαιολογητικά, από τα οποία προέκυπτε ότι το 1996 είχε αποκτήσει στη Γαλλία τον τίτλο σπουδών maîtrise en droit. Στη συνέχεια, εργάστηκε ως νομικός σε δικηγορικό γραφείο στο Παρίσι για 8 μήνες, κατόπιν δε, από τον Απρίλιο του 1998, άρχισε να εργάζεται σε δικηγορικό γραφείο στη Γένουα.

23. Η αίτησή της απορρίφθηκε με απόφαση της 4ης Νοεμβρίου 1999, με την οποία το Consiglio έκρινε ότι η αίτηση αντέβαινε προς τη διάταξη του άρθρου 17, παράγραφος 4, του βασιλικού νομοθετικού διατάγματος 1578 της 27ης Νοεμβρίου 1933, δυνάμει της οποίας για την εγγραφή απαιτείται, μεταξύ άλλων, η κατοχή πτυχίου νομικής απονεμηθέντος ή επικυρωθέντος από πανεπιστήμιο της Ιταλικής Δημοκρατίας.

24. Κατά της αποφάσεως αυτής, η C. V. Morgenbesser άσκησε νομοτύπως και εμπροθέσμως προσφυγή στις 2 Δεκεμβρίου 1999, επικαλούμενη παράβαση του διατάγματος 115, περί μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο της οδηγίας 89/48, και των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚ περί των θεμελιωδών ελευθεριών. Υποστήριξε ότι το εν λόγω άρθρο 17, παράγραφος 1, σημείο 4, πρέπει να θεωρηθεί ως σιωπηρώς καταργηθέν.

25. Το Consiglio Nazionale Forense (εθνικό συμβούλιο των δικηγόρων) απέρριψε την προσφυγή με απόφαση της 12ης Μαΐου 2000 με την αιτιολογία ότι η C. V. Morgenbesser δεν δικαιούνταν να ασκεί στη Γαλλία το επάγγελμα του δικηγόρου και ότι δεν διέθετε τον αναγκαίο επαγγελματικό τίτλο για να μπορεί να εγγραφεί ως ασκούμενη δικηγόρος.

26. Η αίτηση της C. V. Morgenbesser για την αναγνώριση του διπλώματος σπουδών στην Ιταλία απορρίφθηκε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, το οποίο δήλωσε ότι ήταν αναρμόδιο, διότι επρόκειτο για την αναγνώριση ενός ακαδημαϊκού τίτλου και όχι για την αναγνώριση της ασκήσεως επαγγέλματος ως δικηγόρου. Το Πανεπιστήμιο της Γένουα, εξάλλου, θα πιστοποιούσε το γαλλικό δίπλωμα μόνον αν η C. V. Morgenbesser συμμετείχε σε ένα κύκλο μαθημάτων, επιτύγχανε σε δεκατρείς περαιτέρω εξετάσεις και υπέβαλλε μια πτυχιακή εργασία. Η C. V. Morgenbesser απαλλάχθηκε μόνον από έξι κύρια και επτά προαιρετικά μαθήματα. Η C. V. Morgenbesser άσκησε προσφυγή κατά της αποφάσεως του πανεπιστημίου ενώπιον του Tribunale amministrativo regionale της Λιγουρίας. Η υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον του Consiglio di Stato.

27. Στη συνέχεια, ζήτησε από το Corte suprema di cassazione να υποβληθεί στο Δικαστήριο αίτηση για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως προκειμένου να ερμηνευθούν τα άρθρα 10 ΕΚ, 12 ΕΚ, 14 ΕΚ, 39 ΕΚ και 43 ΕΚ.

28. Η C. V. Morgenbesser ζητεί να εγγραφεί στο μητρώο των ασκουμένων, παρά τη μη επικύρωση του ακαδημαϊκού τίτλου της στην Ιταλία, διότι το δίπλωμα σπουδών που απέκτησε στη Γαλλία πρέπει να αναγνωρίζεται αυτομάτως στην Ιταλία.

29. Το Corte suprema di cassazione ζητεί από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, με διάταξη της 19ης Απριλίου 2001, η οποία περιήλθε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 8 Αυγούστου 2001, την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως επί του ακόλουθου ερωτήματος:

«Μπορεί ένας κοινοτικός πολίτης έναν τίτλο σπουδών, τον οποίο απέκτησε σε χώρα της Κοινότητας (εν προκειμένω, τη Γαλλία), να τον επικαλεστεί, για τους προαναφερθέντες σκοπούς [8], αυτομάτως και ασχέτως αναγνωρίσεως και επικυρώσεως, σε άλλη χώρα (εν προκειμένω την Ιταλία), και τούτο αφενός μεν δυνάμει των διατάξεων της Συνθήκης ΕΚ, τις οποίες επικαλείται η αναιρεσείουσα, περί του δικαιώματος εγκαταστάσεως και κυκλοφορίας υπηρεσιών (άρθρα 10 ΕΚ, 12 ΕΚ, 14 ΕΚ, 39 ΕΚ και 43 ΕΚ, παλαιά άρθρα 5, 6, 7Α, 48 και 52 της Συνθήκης ΕΚ, αντιστοίχως), αφετέρου δε δυνάμει του άρθρου 149 ΕΚ (παλαιού άρθρου 126 της Συνθήκης ΕΚ);»

IV — Επί του προδικαστικού ερωτήματος

Α — *Ισχυρισμοί των μετεχόντων της διαδικασίας*

30. Η *C. V. Morgenbesser* προβάλλει ότι η δραστηριότητα του ασκούμενου δικηγόρου —ακόμη κι αν πρόκειται για επαγγελματική εκπαίδευση ενόψει του μελλοντικού επαγγέλματος του δικηγόρου— εμπίπτει στην έννοια του επαγγέλματος κατά την οδηγία 89/48. Καταλήγει στο συμπέρασμα αυτό στηριζόμενη στο άρθρο 8 του νομοθετικού διατάγματος 1578 και προβάλλει ότι ο τομέας δραστηριοτήτων του ασκουμένου δικηγόρου περιλαμβάνει τον αυτοτελώς εκ μέρους του χειρισμό των υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιον δικαστηρίων, την παροχή νομικών συμβουλών σε πελάτες, καθώς και την εκπροσώπηση και υπεράσπισή τους σε ορισμένες περιπτώσεις, και ότι είναι εφαρμοστέοι οι επαγγελματικοί κανόνες των δικηγόρων. Περαιτέρω, η C. V. Morgenbesser θεωρεί ότι υφίσταται συναφώς μια παραλληλία με τη νομολογία του Δικαστηρίου, κατά την οποία ο μαθητευόμενος πρέπει να χαρακτηρίζεται ως εργαζόμενος [9].

31. Η C. V. Morgenbesser έχει τη γνώμη ότι η προϋπόθεση περί προηγούμενης αναγνωρίσεως του διπλώματος από ιταλικό

8 — Δηλαδή για την εγγραφή σε επαγγελματικό μητρώο.

9 — Αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1992, C-3/90, Bernini (Συλλογή 1992, σ. I-1071), και της 3ης Ιουλίου 1986, 66/85, Lawrie-Blum (Συλλογή 1986, σ. 2121).

πανεπιστήμιο —που προβλέπεται στο άρθρο 17, παράγραφος 1, σημείο 4, του νομοθετικού διατάγματος 1578— συνιστά παράβαση της οδηγίας 89/48. Συγκεκριμένα, είναι δυνατή κατά την οδηγία η επίκληση διπλώματος που έχει αποκτηθεί εντός κράτους μέλους για την άσκηση επαγγέλματος εντός άλλου κράτους μέλους.

32. Η C. V. Morgenbesser προβάλλει, με βάση την απόφαση στην υπόθεση Fernández de Bobadilla [10], ότι είναι παράλογο ο ασκούμενος δικηγόρος, του οποίου ο τομέας δραστηριοτήτων είναι περιορισμένος σε σύγκριση με αυτόν του δικηγόρου, να πρέπει να ζητεί την αναγνώριση του διπλώματός του από ιταλικό πανεπιστήμιο και καταρχήν να ολοκληρώνει ένα περαιτέρω κύκλο σπουδών σύμφωνα με τις ιταλικές διατάξεις.

33. Στην περίπτωση κατά την οποία η οδηγία 89/48 δεν έχει εφαρμογή, η C. V. Morgenbesser στηρίζεται επικουρικά στην παράβαση του άρθρου 43 ΕΚ. Σε περίπτωση δυνατότητας εφαρμογής της οδηγίας 89/48, η αρμόδια υπηρεσία δεν μπορεί να απαιτεί επιπροσθέτως την αναγνώριση διπλωμάτων άλλων κρατών μελών από εθνικές αρχές, ενώ τα διπλώματα αυτά είναι αυτομάτως ισοδύναμα, εφόσον πληρούν τις προϋποθέσεις της οδηγίας. Η αρμόδια υπηρεσία οφείλει να ελέγξει κατά πόσον δίπλωμα χορηγηθέν από άλλο κράτος μέλος πληροί τις διατάξεις του κράτους υποδοχής όσον αφορά τις γνώσεις και τα προσόντα. Σε περίπτωση αντιστοιχίας, πρέπει να παρέχεται η αναγνώριση και να πραγματοποιείται η εγγραφή στο επαγγελματικό μητρώο.

34. Ο *Consiglio dell'Ordine degli Avvocati di Genova* (δικηγορικός σύλλογος της Γένουας), λαμβάνοντας ως βάση την περί του εθνικού δικαίου αντίληψή του, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ασκούμενοι δικηγόροι δεν ασκούν επάγγελμα υπό την έννοια της οδηγίας 89/48.

35. Περαιτέρω, ο δικηγορικός σύλλογος της Γένουας υποστήριξε την άποψη ότι οι ασκούμενοι δικηγόροι, βάσει των συντεχνιακών ρυθμίσεων, δεν ασκούν καν οικονομική δραστηριότητα κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου, αλλά βρίσκονται απλώς σε σχέση εκπαιδεύσεως. Οι δραστηριότητές τους πραγματοποιούνται μόνο για ορισμένο χρόνο και υπό επίβλεψη. Τέλος, ελλείπει το απαιτούμενο για την εφαρμογή της οδηγίας 89/48 τελικό προϊόν, δηλαδή μια ολοκληρωμένη εκπαίδευση.

36. Η *Δανική Κυβέρνηση* προβάλλει ότι ο ασκούμενος δικηγόρος δεν μπορεί να επικαλεστεί αυτομάτως δίπλωμα αποκτηθέν εντός άλλου κράτους μέλους προκειμένου να εγγραφεί στο επαγγελματικό μητρώο.

37. Η Δανική Κυβέρνηση εκθέτει ότι το Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης πρέπει να πιστοποιήσει την ισοτιμία διπλώματος αποκτηθέντος ενός άλλου κράτους μέλους, όταν ένα πρόσωπο επιθυμεί να εγγραφεί ως ασκούμενος δικηγόρος στη Δανία. Αν δεν

10 — Απόφαση της 8ης Ιουλίου 1999, C-234/97 (Συλλογή 1999, σ. I-4773).

υφίσταται ισοτιμία των κατά το αλλοδαπό δίπλωμα γνώσεων και προσόντων, το δανικό Υπουργείο Δικαιοσύνης μπορεί να ορίσει βάσει ατομικών κριτηρίων πρόσθετο χρόνο ασκήσεως μέχρι δύο ετών σε γραφείο Δανού δικηγόρου. Σύμφωνα με τις νομολογιακώς τεθείσες αρχές στην υπόθεση Βλασσοπούλου [11], πρέπει να πραγματοποιείται συγκριτική εξέταση. Πάντως, αυτό ουδόλως συνεπάγεται αυτόματη αναγνώριση του αλλοδαπού διπλώματος, όπως επιζητεί η C. V. Morgenbesser.

38. Κατά την άποψη της Δανικής Κυβερνήσεως, η οδηγία 89/48 δεν έχει εφαρμογή στην παρούσα υπόθεση, δεδομένου ότι αφορά ήδη εκπαιδευμένους δικηγόρους, όχι όμως και ασκουμένους. Πρακτική άσκηση που έχει ολοκληρωθεί εντός άλλου κράτους μέλους μπορεί εντούτοις να συνυπολογισθεί κατά το άρθρο 5 της οδηγίας.

39. Η *Ιταλική Κυβέρνηση* προβάλλει ότι οι προϋποθέσεις χορηγήσεως αδείας ασκήσεως του επαγγέλματος του δικηγόρου στην Ιταλία —περάτωση των νομικών σπουδών, ολοκλήρωση διετούς πρακτικής ασκήσεως καθώς και επιτυχία σε εξετάσεις— αποτελούν εγγύηση για τα επαγγελματικά προσόντα του δικηγόρου. Οι διατάξεις περί ελευθερίας εγκαταστάσεως και ελεύθερης παροχής υπηρεσιών δεν συνεπάγονται καθεαυτές την αυτόματη αναγνώριση ενός διπλώματος σε άλλο κράτος μέλος. Η Ιταλική Κυβέρνηση έχει τη γνώμη ότι η δραστηριότητα του δικηγόρου δεν μπορεί να θεωρηθεί νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα κατά την έννοια της οδηγίας 89/48. Επί πλέον, εδώ πρόκειται για την αναγνώριση ενός ακαδημαϊκού τίτλου, η οποία πρέπει να διακρίνεται από την αναγνώριση των επαγγελματικών τίτλων.

40. Η *Επιτροπή* διαπιστώνει ότι, ακόμη κι αν δεν είναι εφαρμοστέες οι οδηγίες 89/48 και 98/5, πρέπει να τηρούνται οι σχετικές με το άρθρο 43 ΕΚ ερμηνευτικές αρχές, οι οποίες διαμορφώθηκαν με τις αποφάσεις Βλασσοπούλου και Gebhard [12]. Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά το ζήτημα αν, σε περίπτωση μη δυνατότητας εφαρμογής της οδηγίας 89/48, το ίδιο το άρθρο 43 ΕΚ αντίκειται σε ορισμένες εθνικές διατάξεις, ειδικότερα δε, στη διαφορά της κύριας δίκης, στην προϋπόθεση περί ελέγχου της ισοτιμίας διπλωμάτων άλλων κρατών μελών από το εθνικό πανεπιστήμιο καθώς και στην επιτυχή συμμετοχή σε δεκατρείς εξετάσεις και στη συγγραφή πτυχιακής εργασίας.

41. Κατά την άποψη της Επιτροπής, η διοικητική πρακτική των ιταλικών πανεπιστημίων όσον αφορά τον συγκριτικό έλεγχο διπλωμάτων άλλων κρατών μελών δεν επιτρέπει στη συγκεκριμένη περίπτωση καμία διαφοροποίηση ανάλογα με την έννομη τάξη την οποία αφορά το αλλοδαπό δίπλωμα. Ο τρόπος αυτός ενεργείας αντιφάσκει προς τη νομολογία Βλασσοπούλου, κατά την οποία οι αρμόδιες υπηρεσίες των κρατών μελών

11 — Απόφαση της 7ης Μαΐου 1991, C-340/89 (Συλλογή 1991, σ. I-2357).

12 — Απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 1995, C-55/94 (Συλλογή 1995, σ. I-4165).

οφείλουν να προβαίνουν σε ατομική συγκριτική εξέταση των αποκτηθέντων διπλωμάτων με τις προϋποθέσεις που θέτει η εθνική νομοθεσία.

42. Επικουρικώς, η Επιτροπή προβάλλει ότι η οδηγία 89/48 είναι εφαρμοστέα όταν η δραστηριότητα του ασκούμενου δικηγόρου μπορεί να χαρακτηρισθεί «νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα». Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, εντούτοις, η Επιτροπή εξέθεσε σαφώς ότι, κατά την άποψή της, μόνο δραστηριότητες που συνήθως ασκούνται διαρκώς και οριστικώς μπορούν να θεωρούνται επάγγελμα κατά την έννοια της οδηγίας 89/48.

Β — *Εκτίμηση*

43. Με το υποβληθέν ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν ο κοινοτικός υπήκοος μπορεί να επικαλεστεί αυτομάτως δίπλωμα που έχει αποκτήσει εντός άλλου κράτους μέλους.

44. Πρόκειται ουσιαστικά για το ζήτημα αν μια εθνική διάταξη, η οποία εξαρτά την εγγραφή στο επαγγελματικό μητρώο από την αναγνώριση εκ μέρους εθνικού πανεπιστημίου, συνάδει με την οδηγία 89/48 ή, σε περίπτωση μη δυνατότητας εφαρμογής της, με το άρθρο 43 ΕΚ. Στη διαφορά της κύριας δίκης απαιτήθηκε η παρακολούθηση κύκλου μαθημάτων, η επιτυχής συμμετοχή σε δεκατρείς εξετάσεις και η συγγραφή πτυχιακής εργασίας.

45. Το Corte suprema di cassazione παρέθεσε στο προδικαστικό του ερώτημα μια σειρά διατάξεων του πρωτογενούς δικαίου, δηλαδή τα άρθρα 10 ΕΚ, 12 ΕΚ, 14 ΕΚ, 39 ΕΚ, και 43 ΕΚ, καθώς και το άρθρο 149 ΕΚ. Εντούτοις, πριν εξετασθούν οι διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου, πρέπει να ερευνηθεί μήπως τα περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο διατάξεων του παραγώγου δικαίου που συνιστούν πλήρη εναρμόνιση. Σχετικές είναι οι οδηγίες 89/48 και 98/5. Οι οδηγίες αυτές υποχρεώνουν τα κράτη μέλη να πραγματοποιούν έλεγχο των μέτρων μεταφοράς τους στο εθνικό δίκαιο για την ισοτιμία αλλοδαπών διπλωμάτων [13].

1. Η οδηγία 98/5

46. Όσον αφορά την οδηγία 98/5, πρέπει να εξετασθεί αν η οδηγία αυτή έχει εφαρμογή σε ασκουμένους δικηγόρους όπως σε αυτούς της διαφοράς της κύριας δικης.

13 — Jacques Pertek, *La reconnaissance des diplômes*, σ. 68.

47. Όπως προκύπτει από τη δεύτερη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 98/5, μόνο δικηγόρος με πλήρως αναγνωρισμένη την ιδιότητά του αυτή μπορεί να εγκατασταθεί σε άλλο κράτος μέλος.

48. Από το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας προκύπτει ότι η οδηγία αυτή έχει ως στόχο να διευκολύνει την «επί μονίμου βάσεως άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου». Επομένως, η οδηγία αυτή συνιστά συμπλήρωση της οδηγίας 89/48.

49. Το ρυθμιστικό πεδίο της οδηγίας 98/5, εντούτοις, περιλαμβάνει, κατά το άρθρο 1, παράγραφος 2, αυτής, πρόσωπα που δικαιούνται να ασκούν τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες υπό ορισμένους επαγγελματικούς τίτλους. Από τα πρόσωπα που ασκούν δραστηριότητα στη Γαλλία λαμβάνονται υπόψη μόνον αυτοί που επιτρέπεται να ασκούν τις δραστηριότητές τους υπό τον τίτλο του «avocat».

50. Επομένως, η οδηγία 98/5 δεν ισχύει για πρόσωπα που βρίσκονται μόλις στο στάδιο της εκπαιδεύσεως, δηλαδή αποκτούν μόνον τις προϋποθέσεις για την πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου.

51. Δεδομένου ότι οι ασκούμενοι δικηγόροι στην Ιταλία, όπως προδίδει ο χαρακτηρισμός «praticanti», δεν είναι πράγματι —ακόμη— δικηγόροι, δεν εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο της οδηγίας. Αυτό ισχύει πρωτίστως για πρόσωπα που δεν έχουν αποκτήσει τα προσόντα για την άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου, όπως για παράδειγμα δεν έχουν συμμετάσχει επιτυχώς στις προβλεπόμενες στη χώρα προελεύσεώς τους εξετάσεις υποψηφίων επαγγελματιών, αλλά διαθέτουν μόνο δίπλωμα σπουδών και κάποια επαγγελματική πείρα.

52. Επομένως, σε μια περίπτωση όπως αυτή της κύριας δίκης, η οδηγία 98/5 δεν έχει εφαρμογή.

2. Η οδηγία 89/48

53. Στη συνέχεια, πρέπει να εξετασθεί αν έχει εφαρμογή η οδηγία 89/48. Στην παρούσα διαδικασία σημασία έχει αν ο τομέας δραστηριοτήτων του ασκούμενου δικηγόρου στην Ιταλία εμπίπτει στην κατά την οδηγία έννοια του «νομοθετικά κατοχυρωμένου επαγγέλματος».

54. Ως «νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα» νοείται κατά τον αυθεντικό ορισμό του άρθρου 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 89/48 «η δραστηριότητα ή το σύνολο νομοθετικά κατοχυρωμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων που αποτελούν το επάγγελμα αυτό σε ένα κράτος μέλος».

55. Ως «ως νομοθετικά κατοχυρωμένη επαγγελματική δραστηριότητα» το άρθρο 1, στοιχείο δ', της οδηγίας ορίζει την «επαγγελματική δραστηριότητα για την πρόσβαση στην οποία, την εξάσκησή της ή για ένα

τρόπο εξασκήσεώς της, σε ένα κράτος μέλος απαιτείται, αμέσως ή εμμέσως, βάσει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων, η κατοχή διπλώματος».

56. Το επάγγελμα του ασκούμενου δικηγόρου δεν υφίσταται, καθεαυτό, σε όλο τον κοινοτικό χώρο, αλλά ορίζεται ανάλογα με το κράτος μέλος διαφορετικά για ορισμένες δραστηριότητες: συγκεκριμένα, ένα επάγγελμα μπορεί να υπόκειται σε ορισμένες διατάξεις μόνο σε ένα ή σε περισσότερα ή και σε όλα τα κράτη μέλη. Η έννοια του νομοθετικά κατοχυρωμένου επαγγέλματος [14] δεν αφορά πράγματι μόνον την κατοχή διπλώματος ή ακαδημαϊκού τίτλου [15], αλλά χαρακτηρίζεται από το ότι μπορεί να συνδέεται με άλλους επαγγελματικούς τίτλους.

57. Το αν μια δραστηριότητα είναι νομοθετικά κατοχυρωμένη, δηλαδή αν υπόκειται σε ορισμένες εθνικές διατάξεις, αποφασίζει το οικείο κράτος μέλος [16].

58. Πάντως, αυτό δεν μεταβάλλει το γεγονός ότι η έννοια του «νομοθετικά κατοχυρωμένου επαγγέλματος» πρέπει να ερμηνεύεται αυτοτελώς στο κοινοτικό επίπεδο. Έτσι, και το ερώτημα αν ορισμένες δραστηριότητες αποτελούν επάγγελμα πρέπει να κρίνεται κατά το κοινοτικό δίκαιο.

59. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου [17], υφίσταται νομική κατοχύρωση όταν υπάρχουν διατάξεις για την πρόσβαση στη δραστηριότητα ή για την άσκησή αυτής και, επομένως, του επαγγέλματος. Μια τέτοια νομοθετική ρύθμιση μπορεί να είναι άμεση ή έμμεση. Άμεση είναι μια ρύθμιση όταν οι νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις του συγκεκριμένου κράτους μέλους περιέχουν ρύθμιση που επιφυλάσσει ρητώς την οικεία επαγγελματική δραστηριότητα σε πρόσωπα που πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις, ενώ απαγορεύει την πρόσβαση σ' αυτήν σε πρόσωπα που δεν τις πληρούν [18].

60. Πριν χρειαστεί να εξετασθεί αν οι δραστηριότητες του ασκούμενου δικηγόρου στην Ιταλία αποτελούν νομοθετικώς κατοχυρωμένο επάγγελμα, χρήσιμη κατ' αρχάς θα είναι η εγγύτερη έρευνα του επαγγέλματος του δικηγόρου. Με βάση το εν λόγω επάγγελμα και κατ' αντιδιαστολή προς αυτό, θα αναλυθούν στη συνέχεια οι δραστηριότητες των ασκουμένων δικηγόρων στην Ιταλία.

14 — Επί της εννοίας αυτής, βλ. Jacques Pertek, *Les avocats en Europe*, 2000, σ. 95.

15 — Jacques Pertek, *General recognition of diplomas and free movement of professionals*, 1992, σ. 19.

16 — Scordamaglia, «La direttiva CEE sul riconoscimento dei diplomi» στο *Problematica del diritto delle Comunità europee*, 1992, σ. 267 (συγκεκριμένα σ. 275).

17 — Αποφάσεις της 1ης Φεβρουαρίου 1996, C-164/94, Αρανίτης (Συλλογή 1996, σ. I-135, σκέψεις 18 και 33), και Fernández de Bobadilla (παρατεθείσα στην υποσημείωση 10, σκέψη 16).

18 — Αποφάσεις Αρανίτης (παρατεθείσα στην υποσημείωση 17), σκέψη 19, και Fernández de Bobadilla (παρατεθείσα στην υποσημείωση 10), σκέψη 17.

61. Η οδηγία 89/48 αφορά το επάγγελμα του δικηγόρου ως «τελικό προϊόν»: Όταν σε κράτος μέλος η πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου εξαρτάται επιπροσθέτως από αμέσως μετά τις εξετάσεις πρακτική δραστηριότητα που εισάγει στο επάγγελμα υπό την καθοδήγηση προσώπου που έχει την πλήρη επαγγελματική ιδιότητα, η κατά την οδηγία 89/48 «επαγγελματική εκπαίδευση που απαιτείται επί πλέον του κύκλου σπουδών μετά τη δευτεροβάθμια» περατούται μόλις με τη βεβαίωση ολοκληρώσεως αυτής της δραστηριότητας. Μόνον το γεγονός αυτό δημιουργεί στη συνέχεια το αποκαλούμενο «τελικό προϊόν».

62. Στα εν προκειμένω εμπλεκόμενα κράτη μέλη, δηλαδή τη Γαλλία και την Ιταλία, το επάγγελμα του δικηγόρου είναι νομοθετικώς κατοχυρωμένο, για το οποίο υφίσταται μονοπώλιο του τίτλου [19].

63. Ακόμη και στα κράτη μέλη που προβλέπουν πρακτική εκπαίδευση, αυτή ρυθμίζεται διαφορετικά. Συγκεκριμένα, σε κάποια κράτη μέλη αυτή διενεργείται από την εκάστοτε επαγγελματική οργάνωση, ενώ σε άλλα κράτη μέλη υπάρχει πρακτική εκπαίδευση προβλεπόμενη και ελεγχόμενη από κρατικές αρχές. Όταν απαιτείται πρακτική εκπαίδευση για την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος, μόνον το πανεπιστημιακό πτυχίο, χωρίς την απαιτούμενη πρακτική εκπαίδευση, δεν μπορεί να χαρακτηρισθεί ως τελικό προϊόν. Επομένως, δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας [20].

64. Δεδομένου ότι το δικαίωμα προσβάσεως στην άσκηση του επαγγέλματος του δικηγόρου στην Ιταλία περιλαμβάνει παράλληλα με την ολοκλήρωση πρακτικής ασκήσεως και την επιτυχή συμμετοχή σε μια «esame di abilitazione», η απλή κατοχή διπλώματος δεν αρκεί προς τούτο [21].

65. Στην Ιταλία, η ολοκλήρωση της πρακτικής ασκήσεως μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορους τρόπους. Ένας από αυτούς συνίσταται στην οιονεί αυτοτελώς άσκηση δραστηριοτήτων παροχής νομικών συμβουλών σε αστικές και ποινικές υποθέσεις. Η μέγιστη διάρκεια αυτής της δραστηριότητας είναι έξι έτη.

66. Αν τώρα εφαρμοσθούν τα —ομολογουμένως ευρέα— κριτήρια της νομολογίας του Δικαστηρίου για την έννοια των νομοθετικώς κατοχυρωμένων δραστηριοτήτων [22] στις δραστηριότητες των ασκουμένων δικηγόρων στην Ιταλία, καταφαίνεται ότι οι δραστηριότητές τους πρέπει να θεωρηθούν νομοθετικώς κατοχυρωμένες, διότι η πρόσβαση σ' αυτές καθώς και η άσκησή τους υπόκεινται σε ορισμένες νομοθετικές διατάξεις. Αυτό δεν ισχύει μόνο για τη δραστηριότητα των προσώπων που διαθέτουν «patrocinio», αλλά και για τους απλώς ασκουμένους.

19 — Jacques Pertek, «Les professions juridiques et judiciaires dans l'Union européenne», *Droit administratif et droit communautaire*.

20 — Hildegard Schneider, *Die Anerkennung von Diplomen in der Europäischen Gemeinschaft*, σ. 172.

21 — Jacques Pertek, *General recognition of diplomas and free movement of professionals*, 1992, σ. 7.

22 — Βλ. συναφώς την παρατιθέμενη στις υποσημειώσεις 17 και 18 νομολογία.

67. Πάντως, μολονότι προκύπτει ότι οι ασκούμενοι δικηγόροι ασκούν νομοθετικώς κατοχυρωμένες δραστηριότητες, δεν έπεται ότι πρόκειται για νομοθετικώς κατοχυρωμένο επάγγελμα κατά την έννοια της οδηγίας 89/48.

68. Ο χαρακτηρισμός των δραστηριοτήτων του ασκουμένου δικηγόρου στην Ιταλία ως νομοθετικώς κατοχυρωμένου επαγγέλματος κατά την έννοια της οδηγίας 89/48 προσκρούει στο ότι οι συνδεόμενες με αυτό δραστηριότητες είναι χρονικώς περιορισμένες. Ο ασκούμενος δικηγόρος ασκεί τις δραστηριότητές του μόνον κατά τη διάρκεια της εκπαιδεύσεώς του. Οι δραστηριότητες αυτές τελικά αποτελούν απλώς έκφραση του γεγονότος ότι η εκπαίδευση για το επάγγελμα του δικηγόρου περιλαμβάνει ακριβώς και δραστηριότητες πρακτικής φύσεως [23]. Το να αποσπασθούν αυτές θεωρητικά από την εκπαίδευση και να χαρακτηρισθούν ως καθεαυτό επάγγελμα θα σήμαινε ότι δεν λαμβάνεται υπόψη ότι η δραστηριότητα του ασκουμένου δικηγόρου —τουλάχιστον του patrocinatore— δεν αποτελεί παρά ένα μεταβατικό στάδιο προς το επάγγελμα του δικηγόρου.

69. Οι έναντι του επαγγέλματος του δικηγόρου περιορισμένες αρμδιότητες, στις οποίες η ίδια η C. V. Morgenbesser αναφέρεται με τις παρατηρήσεις της, αποτελούν ένα περαιτέρω επιχείρημα για να μη περιληφθεί ο ασκούμενος δικηγόρος στα νομοθετικώς κατοχυρωμένα επαγγέλματα κατά την έννοια της οδηγίας 89/48.

23 — Πρβλ., αντιθέτως, τον Görlitz, «Gemeischaftsrechtliche Diplomanerkennungspflichten und Zugang zum deutschen Vorbereitungsdienst», *Europarecht*, 2000, σ. 836 (συγκεκριμένα σ. 843 επ.), ο οποίος χαρακτηρίζει τη γερμανική προπαρασκευαστική υπηρεσία ως επαγγελματική δραστηριότητα.

70. Τέλος, ο χαρακτηρισμός των δραστηριοτήτων του ασκουμένου δικηγόρου στην Ιταλία ως νομοθετικώς κατοχυρωμένου επαγγέλματος κατά την έννοια του άρθρου 1 της οδηγίας 89/48 προσκρούει επίσης στο άρθρο 6 του διατάγματος 115. Το άρθρο 6 του διατάγματος 115 περιέχει ένα κατάλογο νομικών επαγγελμάτων, από τα οποία εντούτοις απουσιάζει το του ασκουμένου δικηγόρου. Από αυτό μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο Ιταλός νομοθέτης δεν θέλησε να χαρακτηρίσει ως επάγγελμα τις δραστηριοτήτες του ασκουμένου δικηγόρου. Επομένως, ακόμη κι αν καταλειπόταν στο οικείο κράτος μέλος ο χαρακτηρισμός ως επαγγέλματος —άποψη η οποία πάντως δεν υποστηρίζεται εδώ—, από το εν προκειμένω εθνικό δίκαιο συνάγεται μάλλον ότι οι δραστηριότητες του ασκουμένου δικηγόρου δεν συνιστούν επάγγελμα κατά την έννοια της οδηγίας 89/48.

71. Δεν μπορεί να έχει αποφασιστική σημασία το ότι ο κατάλογος στον οποίο εγγράφονται οι ασκούμενοι δικηγόροι είναι ένα «registro» και όχι ένα «albo», όπως ο κατάλογος των δικηγόρων. Πράγματι, εδώ πρόκειται για θεμιτή επιλογή ονομασίας από το οικείο κράτος μέλος, που όμως δεν αποτελεί κριτήριο.

3. Υποχρεώσεις κατά το πρωτογενές δίκαιο

72. Δεδομένου ότι ούτε η οδηγία 89/48 ούτε η οδηγία 98/5 έχουν εφαρμογή στη δραστηριότητα του ασκουμένου δικηγόρου στο πλαίσιο της υπό κρίση περιπτώσεως, πρέπει να αναχθούμε στις διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου.

73. Στο προδικαστικό ερώτημα παρατίθενται οι ακόλουθες διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου: άρθρα 10 ΕΚ, 12 ΕΚ, 14 ΕΚ, 39 ΕΚ, και 43 ΕΚ, καθώς και το άρθρο 149 ΕΚ. Πριν καταστεί δυνατή η εξέταση των γενικών διατάξεων, δηλαδή των άρθρων 10 ΕΚ, 12 ΕΚ και 14 ΕΚ, πρέπει να εξετασθούν οι ειδικές διατάξεις της Συνθήκης.

74. Βεβαίως, υπάρχει γενικώς πλούσια νομολογία για το επάγγελμα του δικηγόρου, μεταξύ άλλων στην Ιταλία, πλην όμως η παρούσα διαδικασία είναι η πρώτη που αφορά τη θέση του ασκουμένου δικηγόρου, ήτοι του μαθητευομένου. Κατά συνέπεια, ενδείκνυται να ληφθεί ως βάση η νομολογία του Δικαστηρίου που αφορά δραστηριότητες μαθητευομένων.

75. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου που αφορά μαθητευομένους, οι δραστηριότητές τους μπορούν να εμπίπτουν στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, υπό τον όρο πάντως να «είναι πραγματικές και γνήσιες και όχι τέτοιας φύσεως ώστε να εμφανίζονται ως καθαρώς περιθωριακές και επουσιώδεις» [24]. Αυτό μπορεί επίσης να συμβαίνει όταν η «παραγωγικότητα» [25], ο εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας ή η αμοιβή είναι μικρού μεγέθους [26]. Ομοίως, δεν έχει σημασία η προέλευση των πόρων από τους οποίους χρηματοδοτείται η αμοιβή ή ότι η εργασιακή σχέση έχει sui generis νομική φύση κατά το εθνικό δίκαιο [27].

76. Στην παρούσα περίπτωση πρόκειται για μια όλως ειδική συγκυρία, δηλαδή όχι για την πρόσβαση ενός πλήρως εκπαιδευθέντος ασκουμένου δικηγόρου στις εξετάσεις προς απόκτηση της ιδιότητας του δικηγόρου, αλλά για τη συμπλήρωση επαγγελματικής εκπαιδεύσεως προς απόκτηση της ιδιότητας του δικηγόρου που άρχισε σε άλλο κράτος μέλος.

77. Πρόκειται για την άδεια πρακτικής ασκήσεως στο κράτος υποδοχής και για το ζήτημα αν, και ενδεχομένως υπό ποίες προϋποθέσεις, το κράτος υποδοχής υποχρεούται να επιτρέπει την πρακτική άσκηση όσων έχουν πτυχίο πανεπιστημίου άλλου κράτους μέλους.

78. Δεδομένου ότι, όπως προεκτέθηκε, και η πρακτική άσκηση εμπίπτει στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, αυτό ισχύει —υπό την προϋπόθεση ότι πρόκειται για μη ανεξάρτητη δραστηριότητα— ομοίως για μια πρακτική άσκηση όπως των Ιταλών ασκουμένων δικηγόρων. Κατά συνέπεια, και η πρόσβαση σε μια τέτοια πρακτική άσκηση επίπτει σ' αυτή τη θεμελιώδη ελευθερία.

79. Δεδομένου ότι από τα περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης προκύπτει ότι οι δραστηριότητες αυτές δεν ασκούνται κατά τρόπον ώστε να εμπίπτουν στην ελεύθερη

24 — Αποφάσεις της 31ης Μαΐου 1989, 344/87, Bettray (Συλλογή 1989, σ. 1621, σκέψη 13), και Bernini (παρατεθείσα στην υποσημείωση 9), σκέψη 14. Συναφώς, βλ. γενικώς: την απόφαση της 20ής Νοεμβρίου 2001, C-268/99, Jany κ.λπ. (Συλλογή 2001, σ. 8615, σκέψη 33)· πρβλ. την απόφαση της 11ης Απριλίου 2000, C-51/96 και 191/97, Deliège (Συλλογή 2000, σ. I-2549, σκέψεις 53 και 54).

25 — Απόφαση Bettray (παρατεθείσα στην υποσημείωση 24), σκέψη 15.

26 — Αποφάσεις Lawrie-Blum (παρατεθείσα στην υποσημείωση 9), σκέψη 21, και Bernini (παρατεθείσα στην υποσημείωση 9), σκέψη 16.

27 — Απόφαση Bettray (παρατεθείσα στην υποσημείωση 24), σκέψεις 15 και 16.

παροχή υπηρεσιών, παραμένει το ζήτημα αν έχει εφαρμογή η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων ή η ελευθερία εγκαταστάσεως. Δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του Δικαστηρίου επισημάνθηκε κατ' επανάληψη ότι στην περίπτωση της C. V. Morgenbesser πρόκειται για την ελευθερία εγκαταστάσεως, πρέπει στη συνέχεια να ληφθεί ως βάση αυτή η ελευθερία. Υπέρ αυτής της απόψεως συνηγορεί επίσης η εν προκειμένω παραλληλία με τα περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης στην υπόθεση Gebhard [28].

80. Επομένως, πρέπει στη συνέχεια να ερμηνευθεί το άρθρο 43 ΕΚ που αφορά την ελευθερία εγκαταστάσεως.

81. Όπως ορθώς προέβαλε η Επιτροπή, οι διαμορφωθείσες από τη νομολογία για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων καθώς και για την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών αρχές μπορούν να έχουν κατ' αναλογία εφαρμογή στην ελευθερία εγκαταστάσεως όσον αφορά την αναγνώριση διπλωμάτων ή άλλων επαγγελματικών προσόντων [29]. Πρόκειται ειδικότερα για τα κατά τις διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου καθήκοντα που αφορούν την αναγνώριση διπλωμάτων και τον έλεγχο ισοδυναμίας.

82. Κατ' αρχήν, πρέπει συναφώς να γίνει διάκριση μεταξύ δύο συστημάτων αναγνωρίσεως διπλωμάτων ή άλλων επαγγελματικών τίτλων.

83. Το ένα σύστημα, το οποίο προβλέπεται στις ειδικές ή κάθετες οδηγίες, προβλέπει αυτόματη αναγνώριση, στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιείται απλώς ένας τυπικός έλεγχος αν το προς αναγνώριση δίπλωμα αναφέρεται στον κατάλογο των διπλωμάτων που μπορούν να αναγνωρίζονται.

84. Το άλλο σύστημα —και στην παρούσα διαδικασία μόνον αυτό μπορεί να έχει εφαρμογή— προβλέπει ουσιαστικό έλεγχο των προσκομιζόμενων τίτλων. Ο έλεγχος αυτός συνίσταται κατ' ουσίαν σε μια σύγκριση μεταξύ της αποκτηθείσας στο κράτος προελεύσεως και της απαιτούμενης στο κράτος υποδοχής ικανότητας. Αντικείμενο, επομένως, αυτού του ελέγχου είναι η ισοτιμία της ικανότητας (γνώσεις και προσόντα), όσον αφορά ιδίως τη φύση και τη διάρκεια της εκπαιδεύσεως.

85. Ως βασικό δεδομένο [30] της παρατεθείσας νομολογίας ισχύει γενικώς η απόφαση στην υπόθεση Βλασσοπούλου [31], πλην όμως η

28 — Απόφαση παρατεθείσα στην υποσημείωση 12.

29 — Η Επιτροπή στηρίζεται συναφώς στην απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1995, C-415/93, Bosman (Συλλογή 1995, σ. I-4921, σκέψη 97), η οποία πάντως αφορά την αντίστροφη περίπτωση, δηλαδή τη δυνατότητα ανάλογης εφαρμογής των αρχών της ελευθερίας εγκαταστάσεως στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων.

30 — Βλ., όμως, την απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1987, C-222/86, Heylens κ.λπ. (Συλλογή 1987, σ. 4097) ως προς το ζήτημα του βάσει του πρωτογενούς δικαίου απορρέοντος από τις θεμελιώδεις ελευθερίες καθήκοντος αντικειμενικής επαληθεύσεως των γνώσεων και προσόντων που αποκτήθηκαν εντός άλλου κράτους μέλους στο πλαίσιο μιας υποκείμενης σε δικαστικό έλεγχο εξετάσεως της ισοτιμίας.

31 — Απόφαση παρατεθείσα στην υποσημείωση 11, σκέψη 16.

σχετική αρχή, για τα νομικά ακριβώς επαγγέλματα, είναι παλαιότερη [32]. Στην υπόθεση Βλασσοπούλου, το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί επί της περιπτώσεως μιας Ελληνίδας δικηγόρου που επιθυμούσε να της επιτραπεί η ένταξη στο σώμα των Γερμανών δικηγόρων, επικαλούμενη ιδίως γνώσεις του γερμανικού δικαίου αποκτηθείσες στο πλαίσιο σπουδών καθώς και πρακτικής επαγγελματικής πείρας στη Γερμανία, η οποία όμως δεν έγινε δεκτή ελλείψει κρατικής εξετάσεως.

α) Αναγνώριση διπλώματος

86. Στην παρούσα υπόθεση, πρόκειται για την αναγνώριση αποκτηθέντος στη χώρα προελεύσεως πτυχίου πανεπιστημίου και εκπαιδευτικής περιόδου ολοκληρωθείσας στη χώρα αυτή.

87. Στην αλληλουχία αυτή, πρέπει επίσης να υπομνησθεί η πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, κατά την οποία η άσκηση του δικαιώματος εγκαταστάσεως που διασφαλίζει το άρθρο 43 ΕΚ παρεμποδίζεται «στην περίπτωση που οι σχετικοί εθνικοί κανόνες δεν λαμβάνουν υπόψη τις γνώσεις και τα προσόντα που ο ενδιαφερόμενος έχει ήδη αποκτήσει σε άλλο κράτος μέλος» [33].

88. Κατά συνέπεια, προκύπτει ότι εναπόκειται στις αρμόδιες εθνικές αρχές «να εκτιμήσουν αν ο υποψήφιος μπορεί να επικαλεστεί τις γνώσεις που απέκτησε στο πλαίσιο είτε ενός κύκλου σπουδών είτε πρακτικής εξασκήσεως προκειμένου να αποδείξει ότι διαθέτει τις γνώσεις που του έλειπαν» [34]. Επομένως, το κράτος υποδοχής οφείλει να προβλέπει αντίστοιχη διαδικασία και να την εφαρμόζει.

89. Επομένως, εδώ πρέπει κατ' αρχάς να εξετασθεί το ζήτημα αν ένα αποκτηθέν στη Γαλλία «maitrise en droit» εμπίπτει στο εν προκειμένω καθήκον του κράτους υποδοχής να το λάβει υπόψη. Συναφώς, δεν πρόκειται συγκεκριμένα για την αναγνώριση αυτών καθαυτών ακαδημαϊκών τίτλων, αλλά για την αναγνώριση ακαδημαϊκών διπλωμάτων για επαγγελματικούς σκοπούς.

90. Αν και το αποκτηθέν στη Γαλλία «maitrise en droit» δεν αποτελεί δίπλωμα που εξασφαλίζει την άμεση πρόσβαση στο επάγγελμα του δικηγόρου, πρόκειται πάντως για δίπλωμα που πιστοποιεί ορισμένες γνώσεις και ορισμένα προσόντα.

32 — Αποφάσεις της 28ης Απριλίου 1977, 71/76, Thieffry (Συλλογή τόμος 1977, σ. 229, σκέψεις 19 επ.), και Gebhard (παρατεθείσα στην υποσημείωση 12), σκέψη 38.

33 — Αποφάσεις Βλασσοπούλου (παρατεθείσα στην υποσημείωση 11), σκέψη 15, και της 9ης Φεβρουαρίου 1994, C-319/92, Haim (Συλλογή 1994, σ. I-425, σκέψη 26).

34 — Απόφαση Fernández de Bobadilla (παρατεθείσα στην υποσημείωση 10), σκέψη 33.

91. Από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει επίσης σαφώς ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη η «φύση και η διάρκεια των σπουδών» [35] και το «σύνολο διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων» [36]. Δεδομένου εντούτοις ότι το Δικαστήριο δεν κάνει συναφώς καμία λεπτομερέστερη διάκριση ανάλογα με το είδος του τίτλου ή δεν περιορίζει κάπως την αναγνώριση μόνο σε ορισμένα διπλώματα, οι προς αναγνώριση τίτλοι πρέπει να νοούνται με ευρεία αντίληψη.

92. Το ότι τα κράτη υποδοχής υποχρεούνται μάλιστα να λαμβάνουν υπόψη ακαδημαϊκούς τίτλους συνάγεται από την απόφαση στην υπόθεση Kraus [37], στην οποία επρόκειτο για μεταπτυχιακές σπουδές.

93. Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο, ενδεχομένως δε στις αρμόδιες εθνικές αρχές, να εκτιμήσουν, ενόψει όλων των στοιχείων του φακέλου και των προαναφερομένων σκέψεων, αν πρέπει να αναγνωριστεί η ισοτιμία του διπλώματος της C. V. Morgenbesser προς το αντίστοιχο ιταλικό δίπλωμα [38].

β) Αναγνώριση τη πρακτικής εκπαιδεύσεως

94. Περαιτέρω, πρέπει να εξετασθεί αν πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ολοκληρωθείσα στο κράτος προελεύσεως πρακτική άσκηση.

95. Από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει σαφώς ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η κτηθείσα στο κράτος προελεύσεως επαγγελματική πείρα [39], μάλιστα δε η πραγματοποιηθείσα «πρακτική άσκηση» [40]. Αυτό ισχύει επίσης σε περίπτωση όπως της διαφοράς της κύριας δίκης, όπου η ενδιαφερομένη δεν έχει ολοκληρώσει τη συνολική εκπαίδευση που προβλέπεται στο κράτος προελεύσεώς της για την απόκτηση της ιδιότητας του δικηγόρου.

γ) Έλεγχος της ισοτιμίας — Σύγκριση

96. Στο πλαίσιο του ελέγχου της ισοτιμίας, δηλαδή κατά τη σύγκριση των τίτλων και της πρακτικής εκπαιδεύσεως, ωστόσο, το κράτος μέλος μπορεί να λαμβάνει υπόψη τις αντικειμενικές διαφορές που αφορούν τόσο το νομικό πλαίσιο του επαγγέλματος για το οποίο πρόκειται στο κράτος μέλος προελεύσεως, όσο και το πεδίο δραστηριότητάς του.

35 — Αποφάσεις Βλασσοπούλου (παρατεθείσα στην υποσημείωση 11), σκέψη 17, και της 7ης Μαΐου 1992, C-104/91, Aguirre Borrell κ.λπ. (Συλλογή 1992, σ. I-3003, σκέψη 12)· πρβλ. την απόφαση Heylens κ.λπ. (παρατεθείσα στην υποσημείωση 30), σκέψη 13.

36 — Αποφάσεις Aguirre Borrell κ.λπ. (παρατεθείσα στην υποσημείωση 35), σκέψη 11, της 14ης Σεπτεμβρίου 2000, C-238/98, Hocsman (Συλλογή 2000, σ. I-6623, σκέψη 23), και της 22ας Ιανουαρίου 2002, C-31/00, Dreessen (Συλλογή 2002, σ. I-663, σκέψη 24).

37 — Απόφαση της 31ης Μαρτίου 1993, C-19/92 (Συλλογή 1993, σ. I-1663, σκέψη 20 επ.).

38 — Βλ. την απόφαση Hocsman (παρατεθείσα στην υποσημείωση 36), σκέψη 39.

39 — Αποφάσεις Βλασσοπούλου (παρατεθείσα στην υποσημείωση 11), σκέψη 21, Haim (παρατεθείσα στην υποσημείωση 33), σκέψη 28, και Hocsman (παρατεθείσα στην υποσημείωση 36), σκέψη 23.

40 — Αποφάσεις Βλασσοπούλου (παρατεθείσα στην υποσημείωση 11), σκέψη 17, και Aguirre Borrell κ.λπ. (παρατεθείσα στην υποσημείωση 35), σκέψη 12· πρβλ. την απόφαση Heylens κ.λπ. (παρατεθείσα στην υποσημείωση 30), σκέψη 13.

97. Αν η συγκριτική αυτή εξέταση καταλήγει στη διαπίστωση ότι οι γνώσεις και τα προσόντα που πιστοποιούνται με το αλλοδαπό δίπλωμα αντιστοιχούν στα απαιτούμενα από τις εθνικές διατάξεις, το κράτος μέλος υποχρεούται να δεχθεί ότι το δίπλωμα αυτό πληροί τις προϋποθέσεις που θέτουν οι εθνικές διατάξεις. Αντιθέτως, αν από τη συγκριτική εξέταση προκύπτει μερική μόνον αντιστοιχία μεταξύ αυτών των γνώσεων και προσόντων, το κράτος μέλος υποδοχής δικαιούται να απαιτήσει από τον ενδιαφερόμενο να αποδείξει ότι έχει αποκτήσει τις γνώσεις και τα προσόντα που του λείπουν [41].

98. Επομένως, τα κράτη μέλη οφείλουν εν πάση περιπτώσει να λαμβάνουν υπόψη καταλλήλως, από ουσιαστική άποψη, τα κτηθέντα στην αλλοδαπή προσόντα, τα οποία τουλάχιστον εν μέρει αντιστοιχούν στις —σύμφωνες προς το κοινοτικό δίκαιο— εθνικές προϋποθέσεις.

99. Πλήρης και αδικαιολόγητη άρνηση ουσιαστικού ελέγχου της ισοτιμίας —με την επίκληση τυπικών κριτηρίων, όπως για παράδειγμα τον όρο ιταλικού πανεπιστημιακού πτυχίου όπως στη διαφορά της κύριας δίκης— δεν επιτρέπεται.

100. Κατά συνέπεια, το κράτος μέλος υποδοχής οφείλει να δημιουργήσει και να εφαρμόζει μια αντίστοιχη προς τις αρχές αυτές διαδικασία. Αν η ισχύουσα στο κράτος υποδοχής διαδικασία δεν είναι σύμφωνη προς τις επιταγές του κοινοτικού δικαίου, εναπόκειται σε κάθε αρμόδια υπηρεσία —στην παρούσα περίπτωση, για παράδειγμα, και στην αρμόδια υπηρεσία για την εγγραφή στο μητρώο των ασκουμένων δικηγόρων— να εξετάσει αν το δίπλωμα που απέκτησε ο υποψήφιος σε άλλο κράτος μέλος, μαζί με την τυχόν πρακτική εξάσκηση, πρέπει να θεωρηθεί ως ισότιμο του απαιτουμένου τίτλου [42].

101. Από όλες αυτές τις σκέψεις προκύπτει ότι, καίτοι δεν υφίσταται υποχρέωση αυτόματης αναγνώρισης του αποκτηθέντος εντός άλλου κράτους μέλους διπλώματος, ο κοινοτικός πολίτης μπορεί να το επικαλεστεί στο πλαίσιο διαδικασίας αναγνωρίσεως.

102. Κατόπιν αυτού του συμπεράσματος, παρέλκει πλέον η ερμηνεία των άρθρων 10 ΕΚ, 12 ΕΚ, 14 ΕΚ, 39 ΕΚ και 149 ΕΚ.

41 — Αποφάσεις Βλασσοπούλου (παρατεθείσα στην υποσημείωση 11), σκέψη 19, Aguirre Borrell κ.λπ. (παρατεθείσα στην υποσημείωση 35), σκέψη 14, Fernández de Bobadilla (παρατεθείσα στην υποσημείωση 10), σκέψη 32, και Hocsman (παρατεθείσα στην υποσημείωση 36), σκέψη 36.

42 — Βλ. την απόφαση Fernández de Bobadilla (παρατεθείσα στην υποσημείωση 10), σκέψη 34.

V — Πρόταση

103. Κατόπιν όλων αυτών των σκέψεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στο προδικαστικό ερώτημα ως ακολούθως:

«Το άρθρο 1 της οδηγίας 89/48/ΕΟΚ, του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1988, σχετικά με ένα γενικό σύστημα αναγνώρισης των διπλωμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που πιστοποιούν επαγγελματική εκπαίδευση ελάχιστης διάρκειας τριών ετών, έχει την έννοια ότι οι δραστηριότητες Ιταλού ασκουμένου δικηγόρου δεν μπορούν να θεωρούνται ως "νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα".

Το άρθρο 43 ΕΚ έχει την έννοια ότι σε περιπτώσεις όπως της διαφοράς της κύριας δίκης οι αρμόδιες αρχές του κράτους υποδοχής οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη το σύνολο των διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων, καθώς και την πρόσφορη πείρα του ενδιαφερομένου στο κράτος προελεύσεως, προβαίνοντας σε συγκριτική εξέταση μεταξύ, αφενός, των ικανοτήτων που πιστοποιούνται με αυτά τα διπλώματα και αυτή την πείρα και, αφετέρου, των γνώσεων και προσόντων που απαιτούνται από τη νομοθεσία του κράτους υποδοχής.»